

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

brett register av metoder och infallsvinklar inom livsåskådningsforskningen. Det är skickligt genomförda studier, som äger stor insikt i denna forskningsinriktnings speciella problematik och särskilda relevans när det gäller litteraturens personliga och vardagliga åskådningskonkretisering. Som Heléne Bengtsson så träffande skriver:

Det finns en risk i att begränsa reflektioner som berör livsåskådningsvetenskapen i slutna system och komponenter. Men i *Det himmelska gästbudet* upphör gränserna och spår av mysterium och motsägelser kan ta form; egenskaper som kan finnas i vardagen, men som i romanens form på ett unikt sätt kan gestaltas. Människosynen i *Det himmelska gästbudet* understryker människan som bärare av någonting oskapat, ett tomrum. På samma sätt lämnar texten luckor, ofärdiga utrymmen som läsaren genom fantasi och engagemang får vara med att fylla ut. Texten blir alltså en metafor för den människosyn som den samtidigt förmedlar. Denna förunderliga egenskap tillhör romanformen och knappast livsåskådningsvetenskapen, filosofin eller teologin. [---] (s. 236)

I avdelningen "Möten mellan texter" dominerar moderniteten tydligare. Boel Hackman fortsätter sina framgångsrika Edith Södergran-studier med en uppsats om ungdomsdiktningens estetik och modernistiska karaktär. Monica Morén undersöker vad Freuds skrift *Die Zukunft einer Illusion* kan ha betytt för Karin Boyes världsbild och lyriska språkuppfattning. Maria Essunger jämför Lars Ahlins *Natt i marknadstältet* med Francois Mauriacs *Ormoet*. Ahlin har citerat sin franske kollega bland annat i *Täbb med manifestet*, så det är tydligt att denne intresserat honom och att han läst verk av honom. Uppsatsen, ytterst givande som den i sig är, inriktas emellertid på en illuminerande komparativ livsåskådningsstudie utan att eventuell dialogicitet fokuseras. På ett liknande sätt jämför Maria Wennerström Wohrne skarpsinnigt Katarina Frostensons och Henri Michaux' språksyn och därmed deras existentiella förhållningssätt. Det är oerhört upptråkande att se stora men här i Sverige numera försummade franska författarskap i dessa litterära kontexter. Slutligen behandlar Lina Sjöberg Torgny Lindgrens novellsamling *Merabs Skönhet* (1983) och ställer den intertextuella relationen mellan Lindgren och Gamla Testamentet i fruktbar kontakt med berättelsernas livsåskådningsperspektiv.

Den avslutande avdelningen, "Litteratur och andra medier", innehåller några uppsatser som pekar på lite olika riktningar. Jonas Ingvarsson bidrar med en intressant studie om hur moderna media figurerar i och strukturerar nordisk prosa under en viss tidsperiod: 1965–1972. Titeln, "Doktor Gorks manuskript", syftar på Magnus Hedlunds *Doktor Gorks sånger* från 1972. Den mediala aspekten leder till en ny senmodernistisk realism och mimesis, som kanske kan tolkas som en livsåskådnings i en annorlunda, mycket konkret bemärkelse. Om något helt annat skriver Öyvind T. Gulliksen: Paal-Helge Haugens kyrkospel från 1990-talet och deras liturgiska karaktär och förhållande till T.S. Eliots kyrkospel. Egil Törnqvist avslutar med en uppsats om Ibsen, Strindberg och deras regissörer, som på ett illustrativt och fruktbart sätt visar hur den successiva modernitetsprocessen lett till en åskådningsförskjutning mellan skådespelsförfattarna och deras regisserande uttolkare under 1900-talet.

Som synes är detta en stimulerande volym, fyllt av så varierande gods att var och en bör kunna hitta något som tilltalar smak och inriktning. Inte minst samarbetet mellan norska och svenska forskare känns välgörande och illustrerar tydligt vilket behov vi har av ett vidgat litterärt kulturutbyte i en tid då elementär skandinavisk kulturnyfikenhet verkar vara i avtagande. Det är med största nöje man här läser om norska diktare man vet ganska litet om och önskar spontant mer av varan.

För forskningen både på livsåskådnings- och modernitetsområdet bör denna ståtliga men här och var något illa korrekturlästa volym ge starka incitament och väcka produktiv diskussion. Det är fråga om två fält som säkerligen kommer att utvecklas i framtiden, i samarbete men också som självständiga forskningsgrenar.

Ingemar Algulin

Anna Williams, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt. Ivar Lo-Johansson. Agnes von Krusenstjerna. Vilhelm Moberg. Moa Martinson. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2002.*

"Berättelsen om Sverige" – titeln på första kapitlet i Anna Williams' nya bok – är en lysande framställnings- och forskningsidé. I den samhällsrealistiska romantraditionen finner vi en

fortlöpande berättelse, en krönika av fiktiv natur, som i enskilda verk eller i hela romansviter, i brett fokus eller i enskilda fragment, kan läsas som en historieskildring av hur Sverige växer fram som en modern stat under 1900-talets dynamiska utveckling. Krönikan behåller sin litterära karaktär men förmedlar samtidigt en historisk verklighet, som kanske inga renodlade historieverk kan tillhandahålla. Den springer visserligen fram ur ett subjektivt författarperspektiv, men den genomsyras av den särskilda universalitet och representativitet som litteraturen äger. Om jag inte minns fel, var det historikern Rolf Torstendahl som någon gång på 1960-talet påpekade att litteraturen förfogar över en dold källa av historiskt material, som i lyckliga fall kan vara av unikt historiskt intresse. Litteraturforskare har nog i sin estetiska medvetenhet tenderat att vara lite reserverade mot den aspekten av litteraturen. Men Anna Williams har inspirerats av den socialhistoriska infallsvinkeln och gjort det med säkra insikter i de teoretiska-metodiska krav som bör ställas på genren.

1930-talet har blivit denna studies litteraturhistoriska centrum, säkerligen av det skälet att samhällsrealismen då hade en blomstringsperiod som gör både material och aspekter rikt givande. Anna Williams sätter fyra romanförfattare från detta decennium och några av deras socialhistoriskt sett mest signifikanta verk i fokus. Den första analysen gäller Ivar Lo-Johanssons roman *Kungsgatan* från 1935, den roman som kallats "urbaniseringens epos" (Palmqvist) och som från många synpunkter är en hörnsten i "berättelsen om Sverige". De sju romanerna i Agnes von Krusenstjernas svit *Fröknarna von Pahlen* (1930–1935) behandlas framför allt med avseende på visionen av ett nytt människoideal, men det är överhuvudtaget en betydande vinst med denna studie att den i Birgitta Svanbergs efterföljd lyfter fram vilken rik källa till socialhistoriskt studium Pahlen-serien är. Två sviter av Vilhelm Moberg ger rikthaltigt med material i fråga om urbaniseringsprocessen: *Ulvaskog-serien Långt från landsvägen* (1929) och *De knutna händerna* (1930), samt Toring-serien: *Sänkt sedebetyg* (1935), *Sömlös* (1937) och *Giv oss jorden* (1939). Valter Sträng-serien *Soldat med brutet gevär* (1944), som borde ha mycket att bidra med när det gäller modernitetsprocessen, har däremot fallit utanför, sannolikt på grund av den senare tillkomsttiden. Vilket i så fall är en smula inkon-

sekvent med tanke på att den sista av de fyra författarna, Moa Martinson, klart överskrider tidsgränsen såväl bakåt som framåt med sitt breda och historiskt djupdimensionerade östgötaepos: *Drottning Grågyllan* (1937), *Vägen under stjärnorna* (1940), *Brandliljor* (1941) och *Livets fest* (1949). Dessa arbeten är emellertid utomordentligt väl valda: de tangerar varandra, de kompletterar varandra, och de kontrasterar mot varandra på ett fruktbart sätt. De sammanflätas med varandra till en såväl varierad som kontinuerlig "berättelse om Sverige" alltifrån slutet av 1800-talet fram till andra världskriget.

Moderniteten, den nya tiden, är huvudkriteriet i Anna Williams analyser, och dess olika manifestationer utgör en sorts varp som man följer genom de inalles 17 verken. Hon refererar visserligen i en not till Torsten Petterssons uppsats "Vad är modernitet?" med dess kriteriesystem (industrialisering, demokratisering, sekularisering och subjektivering), som han lancerat i volymen *Modernitetens ansikten* – recenserad i denna årgång av *Sammlaren* –, men hon tycks ha starkare rötter i Marshall Bermans arbete om "modernism och modernitet", som utkom också i svensk översättning på 1980-talet men vars "simplistiska" framställning Torsten Pettersson tycks förhålla sig mer kritisk till. Hon går i mångt och mycket sina egna vägar och ger en starkt flexibel och pragmatisk bild av hur moderniteten kommer till uttryck hos dessa författare. Nationalitetsaspekten spelar en viktig roll i hennes framställning, lite oväntat kanhända, men den har stöd i Anthony Giddens' hypotes om att nationalstatens uppkomst är en förutsättning för moderniteten. Det är väl ett antagande som både låter sig sägas och vederläggas, men den har stor betydelse i samband med den motsättning mellan stad och land och den urbaniseringsprocess som är ett viktigt tema för Anna Williams och där nationella aspekter onekligen spelade en viktig roll. Urbaniseringen vinklas från olika håll av de fyra författarna i olika mönster, från lantarbetarperspektivet hos Lo-Johansson, Moberg och Moa Martinson till von Krusenstjernas herrgårdsperspektiv. Att "tillträdet till den nya tiden" innebar ett inträde i en teknisk värld av praktiska nymodigheter är också en tråd som ofta återkommer.

Men den huvudsakliga synvinkeln gäller ändå det kvinno- och könsrollshistoriska perspektivet, där förändringens vindar leder till en

komplexerad utveckling av nya sociala kvinno- och mansidentiteter. Det är framför allt på "den nya kvinnan och mannen" som Anna Williams sätter strålkastarljuset. Kvinnorna står i blickfånget i von Krusenstjernas aristokratiska utopier, och i Moa Martinsons lantproletära värld är det i huvudsak kvinnorna som med ny medvetenhet träder in och tar historien i besittning. "Tillträdet till den nya tiden" är i hög grad en kvinnofråga – och därmed också en mansfråga. Även i Lo-Johanssons och Mobergs mansdominerade romanvärldar lyfter Anna Williams fram kvinnornas roll och könsrollspelets viktiga signifikans. Hon ser intressant nog i epokens litteratur en betydande ovisshet och skepsis rörande en fundamental förändring i könsrollsfordelningen. Tiden är, verkar det, ännu inte riktigt mogen för en genomgripande tro på avgörande förskjutningar. Trots detta lancerar Anna Williams könsrollsfrågorna med en sådan emfas i denna studie av moderniseringsprocessen att de framstår som ett viktigt kriterium på modernitet, rent allmänt sorterande under demokratiseringskriteriet men med en betydande självständig rätt.

Det finns tre skikt i Anna Williams' studie: historien i sig, den fiktiva "berättelsen om Sverige" och slutligen det historiska och kulturfilosofiska perspektiv som vi är beredda att se utvecklingen genom i efterhand. Den egentliga historien spelar i och för sig ingen tungt vägande roll i hennes framställning. Det är "berättelsens" egen historieskrivning, dess visioner och utopier och "mytologi" som står i fokus. I samband med behandlingen av Mobergs Toring-serie aktualiseras frågan: "I vilket förhållande står fiktionen till verkligheten?" Knut Toring lever endast inom Mobergs romansvit från 1930-talet, påpekas det, men hur representativ är Mobergs framställning i relation till den egentliga historien. Anna Williams ägnar inget större utrymme åt historisk dokumentation, men när hon gör det, ger det resultat. Som t. ex. när diskussionen under mellankrigstiden om kvinnans samhällsuppgift tas upp apropå Lo-Johanssons *Kungsgatan*, och det framhålls att den socialhistoriska forskningen konstaterat att de förvärvsarbetande kvinnorna faktiskt blev färre under 1930-talet, något som ger en talande bakgrundsrelief åt romanens tragiska kvinnoöden. Kanske hade man rentav önskat sig mer av den autentiska historien som belyningsmaterial, mer av tidningsmaterial och historisk dokumentation. Men det är inte denna jämförelse

mellan "verklighet" och "fiktion" som i första hand intresserat Anna Williams.

Nu är det det andra skiktet, "berättelsen om Sverige", som dominerar perspektivet. Inte bara Knut Toring utan även Pahlen-seriens och östgötaeposets kvinnor är fiktiva skapelser som bär historiens signifikans inom sig men inte dess realitet. Det är denna historiska gestaltning som med all rätt står i centrum och visar romanernas inre identitetsskapande representativitet och dess möjligheter att konkretisera ett tidsskeende till en sorts universell syftning. Den litterära traditionen däremot har haft mindre betydelse i detta sammanhang. Visserligen ges det perspektiv främst framåt till exempelvis Kerstin Ekmans romanserie från 1970-talet. Den tidigare "Berättelsen" – hos t. ex. Elin Wägner, Maria Sandel, Henning Berger, Martin Koch och Gustaf Hellström – blir däremot inte belyst, och den realistiska-naturalistiska motivtraditionens trådar och slingor faller utanför perspektivet. Har exempelvis prostitutionsmotivet hos Lo-Johansson och Moberg verkligen sprungit fram ur den socialhistoriska vardagen eller i högre grad ur en litterär motivkonvention (Balzac, Zola, Strindberg m. fl.)? I sådana kvistiga frågeställningar väljer Anna Williams i första hand historien själv framför inomlitterära infallsvinklar, berättelsen som socialhistorisk representation framför berättelsen som fiktivt hantverk i en hantverkskonvention.

Det tredje skiktet, kulturteoretiska efterhandsperspektiv och aspekter av olika slag, spelar däremot en ytterst viktig roll. Boken vimlar av referenser till annan forskning, inte minst kulturfilosofiska teoretiker av olika slag. Typiska är följande rader:

Marshall Berman har beskrivit det moderna medvetandet som ett spänningsförhållande mellan förhoppningarna om människans kreativa utveckling och hotet om den plötsliga förintelsen av allt detta. En sådan kluvenhet är den bärande bilden i *Kungsgatan*. Romanen igenom arbetar Ivar Lo-Johansson med det dubbla perspektivet. [---] (s. 59)

Kanske har det i framställningen blivit lite för mycket av liknande referenser. Man ska visserligen hänvisa till andra forskare när man bygger på deras resultat, men i det här fallet är det snarare fråga om en sorts teoretisk bekräftelseforskning, där ett luftigt påstående får stöd av andra

mer eller mindre luftige påståenden. Och sådana teoretiska och andra referenser fylder brödtexten till övermått. Jag har räknat till ca 170 sådana namnmärkta hänvisningar på bokens drygt 220 brödtextsidor (alla noter oräknade), och det är ett ganska högt antal, som närmar sig en referens per sida. Man kan naturligtvis ha olika uppfattning om värdet av sådana här referensspäckade framställningar. Onekligen får man lust att applådera den voluminösa och ofta berikande beläsenhet som ligger bakom denna inomvetenskapliga referensram. Men en sak är säker: det teoretiska rastret stimulerar inte till egen nyfikenhet och självständiga undersökningar. Det hämmar ibland läsningen, skymmer vad som är egna bidrag, och skapar en atmosfär av en välmadraserad forskningskammare där de teoretiskt vita väggarna inte släpper in nytt ljus. De kulturfilosofiska aspekterna må vara hur givande som helst, men jag hade personligen föredragit att fönstren öppnats ut mot historiskt källmaterial i större utsträckning.

Det är något av en paradox i detta. För mitt i denna väldiga teoretiska inbäddning lyfter Anna Williams på ett så stimulerande vis fram den historiska laddningen i de behandlade verken och gör deras myller av människor och liv till en väsentlig del av den "berättelse om Sverige" som ger oss den fiktiva versionen av historiens och modernitetens motsägelsefulla dynamik. Undersökningar av detta slag är betydelsefulla bidrag till litteraturforskningen och kanske också till historieforskningen, och man kan bara hoppas att denna bok följs av nya nedslag i den i vår litteratur ymnigt rika, nationella "historieberättelsen".

Ingemar Algulin

Hans-Göran Ekman, *Karen Blixens paradokser. Om sju romantiska berättelser, Den afrikanska farmen och Vintersagor*. Gidlunds förlag, Hedemora 2002.

Der er ingen ende på Blixen. Denne måneds Blixen-udgivelse i Danmark byder på et celebreret møde mellem Blixen og hendes majestæt, den danske dronning Margrethe. Sidstnævnte har i sine ledige stunder syslet med papirklip, som hun har sat sammen til såkaldte decoupages, og disse tjener nu som illustrationer til en ny pragtudgave af Blixens *Syv fantastiske fortællinger*

fra 1935. På forhånd lyder det som den fødte udgivelsesucces, og lur mig om det ikke også bliver det.

Man forstår så udmærket vores udøvende billedkunstner-dronnings lyst til at illustrere Blixen. Fortællingernes i forvejen billedbårne sprog mæner det ene billed frem på nethinden efter det andet, og decoupagen – som er en slags kollage – præsenterer sig som et billede sat sammen af en mængde små brudstykker i analogi til Blixens fortællinger, som tilsvarende udgør et mixtum compositum af litteratur- og kunsthistoriske referencer. Men alligevel klæder dronningen og Blixen ikke hinanden. Hvor dronningens kollager er sødladent kældne og dekorativt harmløse, er Blixens montage langt mere vilter og ureglerlig. Eller *barok* – kunne man sige.

Som et umiskendeligt moderne træk ved forfatterskabet står vi nemlig med Blixen overfor den slags perceptorisk og bevidsthedsmæssig kalejdoskopi, som man kender fra kollagen og montagen i 1920'ernes og 30'ernes kunst. Der var tale om billeder, som bevægede sig uroligt rundt om motivet, og ofte på en sådan måde at forskellige synsvinkler gled ind over hinanden. Der var tale om et opgør med konventionelle billedkunstneriske traditioner for opdeling af lærredet i forgrund, mellemgrund og baggrund o. s. v. Blixens beskrivelser er i ganske overvældende grad knyttet til synssansen og idet hun låner fra bl. a. denne billedkunstneriske genre skaber hun et særegent litterært univers, hvis enkeltdele ofte skurrer mod hinanden og tilsammen udgør de et højst flertydigt totalbillede, som dog virker sært genkendeligt gennem dets sammensætning af – ganske vist vidt forskellige – referencer til litteratur og billedkunst gennem flere århundreder. "C'est le superflu qui est le necessaire" ("Det er det overflødig, som er det nødvendige"), som Voltaire har sagt det så udmærket. Dette citat optræder i Karen Blixens berømte essay "Daguerreotypier" fra 1951 og med dette citat leverer hun et glimrende signalement af netop dette aspekt ved sine fortællinger.

Hans-Göran Ekman, som er docent i litteraturvidenskab ved Uppsalas universitet, har blik for denne side af forfatterskabet. Han viser, hvordan Blixen sammenstykker sine fortællinger ved at skæve til bl. a. Shakespeare, Goethe, Blicher, H.C. Andersen, Thomas Mann. Det er hans fortjeneste, at han udvider feltet af inspirations-